

BRANKO CARATAN

KONTINUITET JEDNE REVOLUCIJE

»Bauk kruži Evropom — bauk komunizma. Sve sile stare Evrope sjedinile su se u svetu hajku protiv tog bauka, rimski papa i ruski car. Meternih i Gizo, francuski radikali i njemački policajci.

Gdje je ona opoziciona partija koju njeni protivnici na vlasti nisu izvikali kao komunističku, gdje je ona opoziciona partija koja nije naprednijim opozicionarima kao i svojim reakcionarnim protivnicima vratila natrag u lice prijekor koji ih je imao žigosati kao komuniste?

Iz ove činjenice izlaze dvije stvari.

Sve evropske sile već priznaju komunizam kao silu.

Uveliko je vrijeme da komunisti pred cijelim svijetom izlože svoja shvaćanja, svoje ciljeve, svoje težnje, te da pričama o bauku komunizma suprotstave manifest same partije».

Riječi koje su Karl Marx i Friedrich Engels stavili na početak Manifesta komunističke partije ne predstavljaju samo uvod u prvi program organizirane borbe za oslobođenje radničke klase već i preambulu svih historijskih zbivanja koja će nakon njegove pojave potresati svjetski kapitalizam i u svojoj logičnoj konzekvenci dovesti do prve pobjedonosne socijalističke revolucije.

Bauk komunizma o kojem govori Manifest, opasnost koja je tokom 19-tog stoljeća značila prijetnju i mogućnost propasti građanskog društvenog sistema, postala je šezdeset devet godina kasnije stvarnost historije, realno negiranje starog svijeta eksploatacije u ime novog društva, humanizma i stvarne ljudske slobode. Jedan široki i sveobuhvatni pokret politički organizirane klase proletera predstavljao je društvenu snagu od koje se strepilo i užasavalo, silu koju su proganjale sve vlade buržoaskog svijeta, silu koje su se bojali svi političari građanskih partija, lavinu koja je krenula i koja je pored i usprkos svim padovima i krizama postajala svakim danom sve veća, doživio je svoj trijumf. Bauk koji je kružio Evropom i čiju je objavu stupanja na svjetsku pozornicu najavio Manifest komunističke partije iz 1848. godine, ostvario je svoju prvu pobjedu svjetsko-historijskog značaja.

Ako se može govoriti o momentima historije koji u sebi istovremeno koncentriraju prošlost i budućnost povijesnog kretanja, koji predstavljaju prelomne tačke vjekova i epoha, onda se to u prvom redu može odnositi na revoluciju koja se 1917. godine odigrala u Rusiji. I upravo zato

značaj Oktobra prelazi okvire državnih granica. On se ne može svesti ni na vrijeme u kojem se odigrao taj revolucionarni prevrat. Velika proleterska revolucija kao događaj od epohalnog značaja bila je početak kraja starog svijeta i početak začinjanja novog. Zato se njena prethistorija nalazi u svjetskoj historiji, kao što se rezultati njezine pobjede nalaze u ukupnosti društvenih odnosa savremenog svijeta. Ili, preciznije rečeno, Oktobar 1917. bio je rezultanta dotadašnjih borbi međunarodnog proletarijata i ishodište daljnjeg razvitka radničkog pokreta. Zato je u oktobarskoj revoluciji ugrađena sva historija teoretske i praktične borbe ne samo ruskog već i međunarodnog pokreta radničke klase, kao što je kasnije njena historija predstavljala elemente uzidane u dalje kretanje ne samo sovjetskog već i svjetskog socijalizma.

I

Prolegomena Oktobra bio je razvitak klase najamnih radnika i njihove političke svijesti. Radnički pokret, koji nastaje kao izraz otpora kapitalističkoj eksploataciji, javlja se kao rezultat razvitka samog kapitalističkog načina proizvodnje. Zakoni imanentni kapitalističkom sistemu ne proizvode samo kapital kao društveni odnos u kome se na jednoj strani vrši akumulacija bogatstva, a na drugoj gomilanje bijede. Oni stalno reproduciraju i klasnu podjelu društva na klasu kapitalista i klasu najamnih radnika. Svako daljnje širenje kapitalističke proizvodnje znači i proširenje klasnih razlika i stvaranje sve većeg sloja najamnih radnika. Na taj način kapitalistička proizvodnja proizvodi i svog vlastitog grobara.

U procesu formiranja u klasu pokret najamnih radnika prolazi kroz više faza. Od otpora uvođenju mašina, od štrajkova radnika pojedinih tvornica do kolektivne organiziranosti za potrebe zaštite njihovih ekonomskih interesa u okviru sindikata, od borbe za ekonomske interese do bitke za političke ciljeve radnika – to je bio put samoorganiziranja proletarijata u klasu. Radnici postaju klasa u pravom smislu te riječi tek onda kada postaju svjesni svog klasnog položaja i kada se politički organiziraju za zaštitu svog vlastitog klasnog interesa.

Ekonomski odnosi pretvaraju prvo veliki dio stanovništva u radnike. Kapitalistički odnosi proizvodnje određuju radnicima njihov zajednički položaj i na taj način i zajedničke interese. Radnici su prema kapitalu već klasa, ali ne i za sebe. Suprotstavljeni kapitalistima udružuju se prvo u borbi za održanje nadnica. Kada u toj borbi s kapitalistima postaju svjesni da se političkoj sili udruženog kapitala mogu suprotstaviti samo svojom udruženom političkom snagom, radnici dolaze do spoznaje da je borba za održanje njihovih saveza značajnija od borbe za održanje nadnica. Na tom stupnju borba za održanje radničkih udruženja prerasta od ekonomske u političku borbu. Pored ekonomskih organizacija radničke klase javljaju se političke organizacije proletarijata. U borbi s organiziranom političkom silom s kojom klasa kapitalista štiti vlastite ekonomske interese, radnici formiraju svoje političke organizacije koje se, da bi izborile ekonomski interes najamnih radnika, ne ustručavaju i od napada na političke institucije buržoazije. Postojanje vlastite političke partije

radničkoj klasi znači da ona više nije prirepak građanskih partija i buržoaske demagogije. Radnička klasa na taj način, kako se Marx izrazio Hegelovim rječnikom, postaje od klase po sebi klasa za sebe. Klasa za sebe odlikuje se klasnom svijesću koja ne podrazumijeva ništa drugo nego spoznaju vlastitog klasnog položaja i interesa te praktičnu borbu za realizaciju tog interesa.

Formiranje klasne svijesti radničke klase, političko osvještavanje proletarijata, vezano je za pojavu naučnog socijalizma. Marksizam je predstavljao onaj ferment historije bez kojeg se ne bi mogao dalje razvijati radnički pokret. Marksizam koji u biti nije ništa drugo nego naučna interpretacija društvenih odnosa, dao je političku snagu proleterskom pokretu na taj način što ga je osposobio da u političku borbu ulazi oboružan teorijom. Prisustvo teorije u proleterskom pokretu postaje otada njegov bitan, nerazdvojan element. Čak štaviše, može se reći da uspone i padove teorije prate usponi i padovi razvitka borbe za oslobođenje radničke klase, kao što i obrnuto, uspjesi i porazi praktične borbe za socijalizam znače i promjenu kretanja nivoa teoretske misli.

Naučni socijalizam Marxa i Engelsa se od svih sistema utopijskih socijalista i svih drugih dotadašnjih pokušaja popravljanja svijeta razlikuje u tome što rješenje problema nalazi u objašnjenju stvarnih procesa koji se odvijaju u historiji i koji, ukoliko se razumiju, mogu ljudskom akcijom da se dovedu do promjene postojećih društvenih odnosa. Oni nisu izmišljali novi svijet iz glave, već su tražili u odnosima starog društva pretpostavke i mogućnosti koje vode njegovoj izmjeni i koje kapitalistički društveni sistem stvara i sam imanentnom logikom svoga razvoja. Društvo socijalne pravde za svoju realizaciju traži zato akciju na bazi respektiranja i poznavanja procesa društvenog kretanja. Upravo zato Marx i Engels ne mogu svoju socijalnu akciju da zaustave samo na kontemplaciji. Zato se oni i opredjeljuju za učesće u politici, za stvarne borbe. »Filozofi su svijet samo različito interpretirali – piše Marx 1845. godine u svojim poznatim Tezama o Feuerbachu – radi se o tome, da ga se izmijeni.«¹ Nosioca pokreta za izmjenu postojećih društvenih odnosa Marx vidi u proletarijatu, klasi građanskog društva u kojem je skoncentrirana sva njegova bijeda, nevolja i patnja, klasi koja sa svojim univerzalnim patnjama posjeduje univerzalni karakter »i koja ne traži nikakvo posebno pravo, jer joj nije učinjena nikakva posebna nepravda, nego nepravda uopće«,² klasi koja se ne može osloboditi ukoliko ne oslobodi čitavo društvo. Na taj način klasa koja na putu svog oslobođenja, koje je za nju rješenje njenih partikularnih i općih problema, mora da ostvari univerzalnu slobodu, logično postaje nosilac pokreta za korjenitu izmjenu društvenog uređenja. Upravo zato politička doktrina marksizma nalazi u proletarijatu svog izvršioca. Naučni socijalizam postaje tako iz nauke izvedena teoretska platforma političkog pokreta radničke klase.³

¹ K. Marx, F. Engels, Rani radovi, izd. Zagreb, 1961, 1961, str. 323.

² Isto, str. 94.

³ »Kao što filozofija u proletarijatu nalazi svoje materijalno oružje, tako proletarijat u filozofiji nalazi svoje duhovno oružje«. (Isto, str. 95).

Međutim, iako se time marksizam postavlja kao politički program, prema njemu se ne može odnositi kao prema pukom političkom programu. Ne treba zaboravljati da marksističko interpretiranje politike predstavlja nauku i da zato treba respektirati zahtjev osnivača marksističke političke doktrine »da socijalizam otkako je postao nauka, mora i da se njeguje kao nauka, tj. mora da se studira.«⁴ Upravo zato što je politička teorija socijalizma nauka, ona mora poštovati realnost historije — ona nužno mora biti u praksi realna politika. Međutim, realna politika ovdje ne znači slobodu golog pragmatizma u programiranju političke akcije. Ona ne znači niti zahtjev za slijepim dogmatskim pridržavanjem onoga što je jednom već teorija rekla bez obzira na izmijenjenu praksu. Socijalistička realna politika znači teoriju korigiranu praksom i praksu vodenu teorijom.

* * *

Za marksistu konkretna analiza konkretne političke situacije i donošenje na osnovu toga praktičkih rješenja nije suprotnost neke u nebo uzdignute »čiste teorije«, nego, kako to s punim pravom ističe mađarski filozof Görgy Lukács, »vrhunac prave teorije, tačka gdje se teorija zbiljski ispunjuje i na kojoj se stoga obrće u praksu.«⁵ Eklatantan primjer toga je sama oktobarska revolucija čiji su putovi pobjede bili na svakom koraku cementirani ne samo borbom radničke klase i ostalih eksploatiranih porobljenih masa carske Rusije već i teoretskom naučnom analizom političke situacije koja se u svim prilikama pokazala na visini zadatka. Zaslugu za to osmišljavanje pripreme revolucionarnog prevrata nosi boljševičko krilo Ruske socijal-demokratske partije i posebno osnovni kreator politike boljševika Vladimir Iljič Lenjin.

Iako historiju ne stvaraju pojedinci, već njeni mnogobrojni nepoznati i poznati akteri, slobodno se može reći da je zbog ogromnog Lenjinovog udjela u pripremi revolucije ona sama u mnogo čemu rezultat njegove neumorne borbe za njenu realizaciju. On je bio osnovni nosilac ideje o mogućnosti proleterske pobjede u zaostaloj seljačkoj Rusiji i glavni kreator revolucionarne partije koja je u situaciji bremenitog revolucionarnog krčila svjesnom ljudskom akcijom put uspjehu prevrata.

Lenjin je došao do zaključka da je moguća pobjeda socijalizma u Rusiji i pored toga što je ona u kapitalističkom smislu nesumnjivo predstavljala nerazvijenu zemlju. Kapitalistički razvitak u epohi imperijalizma prebacio je mnoge suprotnosti svog sistema na svjetski plan. Težinu kapitalističke eksploatacije najrazvijenije zemlje, metropole svjetskog kapitalizma, prebacuju na zaostale, kolonijalne i polukolonijalne zemlje. Čak i kada se ne radi o jednostavnoj političkoj kolonijalnoj pljački, niske nadnice u kolonijama, kao i neravnopravna razmjena u kojoj se za industrijske proizvode razvijenih za manje uloženog ljudskog rada daje više

⁴ F. Engels, Njemački seljački rat, Kultura, 1950, str. 20.

⁵ Görgy Lukács, Lenjin — studija o povezanosti njegovih misli, prev. »Politička misao«, br. 2/65, str. 147.

i u svakom slučaju pretvara odnose kapitalističkih metropola i nerazvijenih u eksploataciju koja daje ogromno uvećani profit.⁶

Ovakav razvitak kapitalizma, koji od nacionalnog postaje svjetski kapitalizam, koji klasne suprotnosti kapitalistički razvijenih nacija transponira na plan čitavog svijeta kao poprišta eksploatacije krupnog kapitala, ima dvije osnovne političke posljedice.

Prvo, evropski radnički pokret skreće na desno u vode reformizma. Umjesto radikalne revolucije sitna buržoazija i poburžoazena radnička klasa oportunistički se zadovoljavaju sitnim popravcima kapitalizma. Zaboravlja se osnovni cilj radničkog pokreta: oslobođenje rada. Za Eduarda Bernsteina i njegove sljedbenike dovoljne su sitne reforme: »kretanje je sve, a krajnji cilj socijalizma nije ništa.«⁷ Revizionisti i reformističke partije dolaze do zaključka da se situacija izmijenila tako da nije moguće više očekivati socijalističku revoluciju i zato se oni upuštaju samo u borbu iz parlamentarnih klupa u okviru sistema buržoaske države.⁸

Međutim, iz analize svjetskog imperijalističkog sistema može se izvući i drugi zaključak. Imperijalizam je, istina, ublažio klasne suprotnosti unutar krupnih kapitalističkih metropola, ali je istovremeno nevjerovatno zaoštrio klasne suprotnosti nerazvijenih, potlačenih, eksploatiranih, kolonijalnih i polukolonijalnih zemalja. Proces apsolutne i relativne pauperizacije radničke klase, koji je Marx opisao u »Kapitalu«, nastavlja se i dalje kao proces gomilanja bogatstva u rukama svjetskog kapitala i akumulacije bijede na strani radnika i proletariziranog seljaštva nerazvijenog dijela svijeta. To ne znači da i dalje ne postoje klasne razlike unutar pojedinih zemalja. Ne postoje zemlje koje su same po sebi u ukupnosti reprezentanti proletarijata i zemlje – kapitalisti, kao što objašnjava savremena dogmatska Mao Ce Tungova teorija, već krupni kapitalisti razvijenih imperijalističkih zemalja koji pored kompradorske buržoazije direktno i indirektno eksploatiraju ogromnu masu stanovništva kapitalistički nerazvijenih zemalja uporedo s eksploatacijom vlastite radničke klase.

Oštrina klasne borbe na taj način prenosi se na periferiju svjetskog kapitalističkog sistema. Mogućnost socijalističke revolucije ne javlja se u razvijenim kapitalističkim zemljama koje imaju najbrojniju radničku

⁶ »Jasno je — piše Lenjin u jednom od predgovora svog poznatog rada »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma« — da je iz tog džinovskog ekstraprofita (jer se on dobija povrh onoga profita koji kapitalisti cijede iz radnika »svoje« zemlje) moguće potkupljivati radničke vođe i gornji sloj radničke aristokracije. Nju i potkupljuju kapitalisti »naprednih« zemalja — potkupljuju na hiljade načina, neposrednih i posrednih otvorenih i prikrvenih.«

(V. I. Lenjin, Sabrana djela, IV rusko izd., tom 22, str. 181-182. Na ovom mjestu Lenjin je konstatirao činjenicu o kojoj već Engels govori 1858. godine u pismu Marxu: »... engelski proletarijat stvarno sve se više i više buržoazira, tako da ta najburžoaskija nacija hoće, izgleda, da na kraju krajeva dovede stvar dotle da ima buržoasku aristokraciju i buržoaski proletarijat uporedo s buržoazijom. Razumije se, kod takve nacije koja eksploatira cijeli svijet, to je do izvjesnog stepena zakonita pojava.« (K. Marx, F. Engels, Sabrana djela, II rusko izd., Moskva, 1962. god., tom 29, str. 293).

⁷ Vidi: Eduard Bernstein, Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demokracije, u zb. »Marksizam i revizionizam«, Zagreb, 1958. god., str. 24, 216 i 233.

⁸ Vidi: Isto, str. 21.

klasu, već u zaostalim zemljama s malobrojnom klasom radnika, ali zato daleko izraženijim socijalnim, ekonomskim i političkim suprotnostima. Lanac kapitalizma puca tamo gdje je najslabiji, a ne tamo gdje je njegova vlast najjača. Slijedeći takve premise Lenjinu nije bilo teško izvući zaključak o realnoj šansi revolucije u seljačkoj Rusiji.

Konačno, nije nezanimljivo spomenuti da su još Marx i Engels predviđali mogućnost stvaranja revolucionarne situacije u Rusiji. Karl Marx pisao je 1. septembra 1870. godine povodom prusko-francuskog rata u pismu Zorgeu:

»Sadašnji rat vodi... isto tako neminovno ratu između Njemačke i Rusije kao što je rat od 1866. doveo do rata između Pruske i Francuske. I to je najbolji rezultat koji ja od njega očekujem za Njemačku... Osim toga, takav rat br. 2 bit će babica neizbježne socijalne revolucije u Rusiji.«⁹

U drugoj adresi Generalnog vijeća Međunarodnog radničkog udruženja osam dana kasnije Marx ponovno objašnjava da ratni sukobi evropskih velikih kapitalističkih sila mogu da dovedu do ratnog sukoba Njemačke i Rusije »u trenutku — kako on kaže — kad vulkanske socijalne snage u samoj Rusiji prijete da uzdrmaju najdublje temelje samodržavlja.«¹⁰

I u intervjuu koji je 1878. godine dao dopisniku lista »Chicago Tribune« Marx u jednom od odgovora primjećuje da ne treba biti socijalistom da bi se predvidjela predstojeća krvava revolucija u Rusiji...¹¹

Otrpilike u isto vrijeme 1879. godine i Friedrich Engels u članku o izvanrednom zakonu protiv socijalista u Njemačkoj piše o stanju u Rusiji i ističe odlučujuću ulogu događaja koji se tamo mogu odigrati.¹² Dvije godine kasnije Marx i Engels se prilično eksplicitno izražavaju o mogućnosti stvaranja socijalističkog društva u Rusiji. U pismu upućenom predsjedniku Mitinga slavenskih socijalista sazvanog 21. marta 1881. godine u Londonu oni govore o toku događaja koji će neminovno dovesti do stvaranja ruske Komune.¹³ I u Predgovoru za drugo rusko izdanje »Manifesta komunističke partije« Marx i Engels 21. januara 1882. godine objašnjavaju zašto je u poglavlju »Odnos komunista prema raznim opozicionim partijama« ispuštena Rusija. Napominju da je u decembru 1847.

* K. Marx-F. Engels, Sabrana djela, II rusko izd., Moskva, 1964. god., tom 33, str. 123, (posljednje riječi podvukao B. C.). Na ovom mjestu treba napomenuti da Marx razlikuje političku od socijalne revolucije. Dok se politička revolucija kreće u dimenzijama građanske strukture, socijalna revolucija prelazi njegove okvire. (Vidi o tome Marxov »Prilog židovskom pitanju.«)

⁹ K. Marx, Građanski rat u Francuskoj, Kultura, 1947, Beograd, str. 33.

¹¹ Uopredi: Novi dokument Karla Marxa, »Pitanja historije KPSS«, br. 10/1966. godine, str. 11.

¹² »Prijatelj Bismarck može biti spokojan. Njemački radnici dovršit će revoluciju, koju on tako dobro priprema. Kada Rusija bude dala signal — oni će znati šta da se radi. Već nekoliko godina ja obraćam pažnju evropskih socijalista na stanje u Rusiji, gdje se naziru događaji od odlučujućeg značaja«. (F. Engels, Izvanredni zakon protiv socijalista u Njemačkoj — stanje u Rusiji, K. Marx-F. Engels, Sabrana djela, II rus. izd., tom 19, str. 158)

¹³ (Kada je Pariska komuna pala poslije svirepog pokolja, organiziranog od strane zaštitnika »porreta«, pobjednici nikako nisu pretpostavljali, da neće proći ni deset godina, a da će se u dalekom Petrogradu desiti događaj, koji će na kraju krajeva morati neminovno dovesti, možda poslije dugačke i surove borbe, do stvaranja ruske Komune.« (Marx ovdje pod događajem misli na ubistvo imperatora Aleksandra II 1. marta 1881. godine u Petrogradu, koji je likvidiran na osnovu odluke Izvršnog komiteta »Narodne volje« — cit. prema: K. Marx-F. Engels, Sabrana djela, II rus. izd., Moskva, 1961. god., tom 19, str. 250)

godine Rusija bila »posljednja velika rezerva čitave evropske reakcije« i ističu ». . . do kakvog se stepena to sada izmijenilo«. Dok je prije ruski car bio vođa reakcije u borbi evropske buržoazije protiv proletarijata, u novoj situaciji Rusija predstavlja prema riječima osnivača naučnog socijalizma »prethodnicu revolucionarnog pokreta u Evropi«. Zato nije slučajno da se Marx i Engels na istom mjestu upuštaju u raspravu da li može ruska seoska zadruga (obščina) prijeći neposredno iz prvobitnog zajedničkog vlasništva nad zemljom u viši, komunistički oblik zajedničkog vlasništva. I zaključak, koji smatraju da se tada mogao dati na tako postavljeno pitanje, zanimljiv je sa stanovišta šansi socijalizma u Rusiji. Prvobitno zajedničko vlasništvo nad zemljom može biti osnova komunističkog razvitka ». . . ako ruska revolucija posluži kao signal proleterskoj revoluciji na Zapadu, tako da obje jedna drugu dopunjuju«. ¹⁴

Ovi stavovi Marxa i Engelsa ne predstavljaju samo navođenje zanimljivih historijskih epizoda. Obično se smatra da su se osnivači naučnog socijalizma prevarili u svom prognoziranju mjesta gdje će se odigrati revolucionarni socijalistički prevrat. Uobičajilo se da se njihovo mišljenje interpretira kao da su oni isprva očekivali revoluciju u razvijenim zemljama, a kasnije da su došli samo do zaključka da u tim zemljama može doći i do mirnog prijelaza u socijalizam. I ništa više o revoluciji. Međutim, takva interpretacija bila bi tačna ukoliko bi bilo tačno da su se oni bavili prognoziranjem. Sasvim suprotno tome, oni su u stvari samo pratili razvitak kapitalizma i izvodili zaključke o mogućnostima revolucije koje određena konkretna faza njegovog razvitka pruža. Ako se tako gleda na mišljenja Marxa i Engelsa o revoluciji, onda nije nikakvo iznenađenje reći: da su i oni još u njihovo vrijeme smatrali situaciju u Rusiji bremenitom revolucijom. ¹⁵ A to se uostalom vidi iz njihovih pri-

¹⁴ Isto, str. 304-305. Ovdje se radi u stvari o pitanju koje je Marxu postavila u vezi s ruskom obšćinom poznata ruska revolucionerka Vera Zasulič (vidi isti tom Sabranih djela Marxa i Engelsa, str. 250-251. i 400-421). Zaključak o povezanosti sudbine revolucije u Rusiji i proleterске revolucije na Zapadu zanimljiv je ne samo zato što je mogao dati materijala diskusijama u vezi s tezom koju je Trocki razvijao poslije revolucije 1917. god. već i zato što se može posmatrati i sa suvremenog aspekta. (Uzgređ rečeno, i Lenjin je očekivao neposrednu revoluciju u zapadnoj Evropi, samo što je za razliku od Trockoga na osnovu analize društvenog razvitka brzo uvidio potrebu snalaženja i u situaciji kada ruska revolucija ostaje usamljena i izolirana). Ne može li se danas ipak zaključiti da je oktobarska revolucija bila signal revolucionarnog pokreta na Zapadu Evrope i da socijalističke zemlje nužno dopunjuju jedna drugu obogaćujući praksu izgradnje socijalizma?

¹⁵ Zato možda i nije slučajno da Marx početkom 1870. godine, već zašao u šezdesete godine svoga života, počinje da uči ruski jezik da bi mogao pratiti idejna i revolucionarna kretanja u Rusiji. Sam on objašnjava 1871. godine da rezultat tog pokušaja vrijedi napora jer ». . . Idejni pokret, koji se sada dešava u Rusiji, svjedoči o tome, da duboko u prizemlju vrije . . .«. (M. E., Sabrani djela, II rus. izd., tom 33, str. 147). Na ovom mjestu zanimljivo je spomenuti i to da Marx još 1863. godine piše Engelsu povodom poljskog ustanka za nacionalno oslobođenje od ruske carske vlasti: »Jasno je jedno — u Evropi se ponovo široko otvorila era revolucije. . . Nadajmo se, da će ovoga puta lava poteći s istoka na zapad, a ne obratno, tako da ćemo mi biti pošteđeni od »časti« francuske inicijative«. (Ibid., tom 30, str. 266). O Marxovom i Engelsovom pažljivom praćenju revolucionarne situacije i njihovim mišljenjima o mogućnostima revolucije u Rusiji govori i njihova obimna korespondencija s ruskim socijalistima. (Vidi o tome: Prepiska K. Marxa i F. Engelsa s ruskim političkim aktivistima, izd. Instituta Marxa-Engelsa-Lenjina pri CK SKP (b) 1947. godine, posebno str. 28-29, 148, 178, 179, 208-209, 215, 244, 246 i 250-251)

lično eksplicitnih izjava. Prema tome, iako je nesumnjivo Lenjin dao iscrpnu teoretsku analizu mogućnosti pobjede socijalizma u Rusiji, između njega i Marxa u tom pogledu sigurno je da postoji kontinuitet.

Revolucija u Rusiji bila je moguća, kako je pokazao Lenjin, ne samo zato što su socijalne suprotnosti bile veoma zaoštrene u jednoj kapitalistički slabije razvijenoj zemlji već i zato što je u njoj egzistirao i proletarijat i radnički pokret. Istina, radnička klasa je bila malobrojna, ali je zato, što je za revoluciju bilo veoma značajno, bila gusto koncentrirana u nekoliko najvećih industrijskih centara. To je omogućilo unošenje marksizma i njegovo širenje među radnicima. Radnička klasa Rusije je takoreći uporedo sa svojim nastankom ulazila u sukobe s kapitalistima kroz štrajkove i demonstracije. Treba reći da su talasi štrajkova i javnih demonstracija bili sve češći, brojniji i s većim brojem učesnika ukoliko se približavao oktobar 1917. godine. Skoro da se samo kroz te oblike klasnog sukoba može pratiti kako je rasla temperatura revolucije. Veoma često štrajkovi i demonstracije završavali su krvavim sukobima s policijom. Takve akcije radnika kao i učešće u revoluciji 1905. godine pripremali su radničku klasu Rusije za revolucionarnu borbu. Osim toga, treba istaći još jednu veoma važnu činjenicu. Rуска radnička klasa nije bila samo sindikalno organizirana u borbi za zaštitu svojih ekonomskih interesa. Veoma rano javlja se i njeno organiziranje kroz sovjete. Već 1905. godine za vrijeme prve ruske buržoaske revolucije radnici sami, inicijative bilo koje političke partije, stvaraju prve sovjete radničkih deputata. Nešto kasnije bili su formirani po ugledu na njih i sovjeti seljačkih i vojničkih deputata. U početku sovjeti nastaju kao štrajkaški komiteti pojedinih tvornica, da bi se ubrzo afirmirali i kao gradski sovjeti i od organa koji rukovode ekonomskom borbom postali poluga političke borbe obespravljenih klasa. Sovjeti ne najavljuju samo štrajkove već i proglose za ustanak. Tako na primjer 1905. godine Moskovski sovjet radničkih deputata poziva na ustanak i objavljuje opći politički štrajk koji se pretvorio u oružani ustanak moskovskog proletarijata. I kasnije, u februarskoj, a posebno u oktobarskoj revoluciji 1917. godine su odigrali ulogu masovne političke poluge borbe za diktaturu proletarijata.

Veoma su rano Lenjin i Boljševička partija uvidjeli ulogu sovjeta kao masovne mobilizacione snage revolucije. Djelovanje sovjeta kao revolucionarne organizacije radničke klase i ostalih eksploatiranih klasa Rusije veoma ubjedljivo pobija tezu da je oktobarska revolucija bila rezultat blankističke urote jedne male grupe političkih očajnika. Revolucija nije bila djelo same Boljševičke partije, već širokog političkog pokreta svih eksploatiranih i obespravljenih klasa, a u prvom redu proletarijata.

Oktobarska revolucija mogla je uspjeti samo kao revolucija radničke klase uz koju je stajalo čitavo društvo *izuzev buržoazije*. Boljševici su za razliku od svih ostalih političkih partija imali u svom programu davanje tvornica radnicima, zemlje seljacima i mira vojnicima. Parola »sva vlast sovjetima radničkih, vojničkih i seljačkih deputata« okupljala je na taj način čitavo stanovništvo Rusije *izuzev buržoazije*. Na taj način radnička klasa i Boljševička partija bili su reprezentanti svih pozitivnih rješenja, svih osnovnih akutnih problema svih slojeva radnog stanov-

ništva, dok je buržoazija ostala na drugoj strani kao nosilac svih negativnih rješenja za interese eksploatiranih klasa. Na taj način ostvarena je politička konfrontacija interesa.¹⁶

Svjetski rat i porazi armije na frontu zaoštrili su i onako radikalno suprotstavljene socijalne proturječnosti u zemlji. Osim toga, vlast buržoazije bila je oslabljena, a u rukama radnih masa našlo se oružje. To je sve predstavljalo ono što je Lenjin nazivao revolucionarnom situacijom.¹⁷

Pored objektivnog elementa, pored revolucionarne situacije, potreban je za revoluciju i subjektivni element: osposobljenost klase za akciju. Da bi klasa mogla da ulazi u političku borbu, ona mora da posjeduje klasnu svijest o svojim interesima i mogućnostima realizacije svojih ciljeva u okviru postojećih društvenih odnosa. Radnička klasa Rusije postaje klasno svjesna uporedo sa širenjem i popularizacijom marksizma u Rusiji.

Ovdje je potrebno upozoriti da Rusija u smislu usvajanja marksističke teorije nije predstavljala »zaostalu« zemlju. Sredinom 90-tih godina prošlog stoljeća marksizam se veoma brzo širio među školskom i studentskom omladinom. Upravo ta želja ruske obrazovane generacije da upozna teorijski marksizam, bila je elemenat koji je omogućio utjecaj evropskog kapitalističkog razvitka na političko grupiranje u Rusiji i pored njenog azijskog despotskog političkog sistema i niskog stupnja ekonomskog razvitka. Potkraj stoljeća marksizam se prenosi dalje i širi ubrzano među tvorničkim radnicima. Takav prodor marksizma omogućio je da se i pored zaostale materijalne baze organizira proleterski pokret koji će biti sposoban da ostvari socijalnu revoluciju.

Prema tome, u Rusiji su se stekli u stvari svi objektivni i subjektivni elementi potrebni za ostvarenje revolucije: zaoštrenje socijalne suprotnosti, radnička klasa, nezadovoljno seljaštvo, marksistička inteligencija, štrajkovi, demonstracije, sovjeti kao masovna eksplozivno raspoložena organizacija eksploatiranih, oružje u rukama vojnika iz radničkih i seljačkih redova, ustaničko iskustvo iz dviju buržoaskih revolucija iz 1905. i 1917. godine, bijeda naroda silno uvećana ratom, vojni porazi na frontu... Na jednoj strani dakle čitavo eksploatirano i progresivno stanovništvo, a na drugoj buržoazija koja je što se dalje išlo sve manje u stanju da kontrolira situaciju.

¹⁶ Ovaj zahtjev potpune političke konfrontacije kao zalag uspjeha revolucije uopće analizirao je Marx još u »Prilogu kritici Hegelove filozofije prava« prvo na primjeru građanske revolucije, da bi ga zatim doveo i do problematike proleterske revolucije. (Uporedi: K. Marx, F. Engels, Rani radovi, Zagreb, 1961. god., str. 92. i 95).

¹⁷ »Za marksiste nema sumnje — pisao je Lenjin 1915. godine — da je revolucija nemoguća bez revolucionarne situacije, pri čemu svaka revolucionarna situacija ne dovodi do revolucije. Kakva su, uopće uzev, obilježja revolucionarne situacije? Mi, svakako nećemo pogriješiti ako ukažemo na tri glavna obilježja: 1) Nemogućnost da vladajuće klase očuvaju svoju vladavinu u nepromijenjenom vidu; ovakva ili onakva kriza »vrhova«, kriza politike vladajuće klase koja stvara pukotine kroz koje se probijaju nezadovoljstvo i gnjev ugnjetenih klasa. Za izbijanje revolucije obično nije dovoljno da »oni dolje ne žele, već je potrebno još i da »oni na vrhu ne mogu« da žive po starome. 2) Zaoštavanje, veće nego obično, neimaštine i nevolja ugnjetenih klasa. 3) Znatno povećanje aktivnosti masa uslijed navedenih uzroka, koje u »mirnoj« epohi dozvoljavaju da budu mirno pljačkane, ali ih u burna vremena, kako sve okolnosti krize, tako i sami »vrhovi« podstiču na samostalno historijsko istupanje«. (V. I. Lenjin, Krah II internacionale, Sabrana djela, IV rus, izd., tom 21, str. 189-190).

Osim toga, za revoluciju je bio nužan još jedan subjektivni faktor. Bila je neophodna organizirana politička snaga koja će mogućnost, šansu socijalnog prevrata dovesti do realizacije. Ta je snaga bila Lenjinova Boljševička partija.

Pitanje o revoluciji nije podijelilo samo zapadno-evropski radnički pokret. Zbog pitanja o revoluciji Ruska socijal-demokratska partija razila se teoretski i praktički na dvije frakcije. Dok su menjševici smatrali da Rusija treba prvo završiti svoj kapitalistički razvoj, a tek nakon toga pomišljati na socijalističku revoluciju, boljševici na čelu s Lenjinom, pretpostavljajući realnu mogućnost socijalističke revolucije, smatrali su da se partija u zavisnosti od faktora aktuelnosti revolucije mora i sama odrediti. Menjševici i boljševici razišli su se konačno i bespovratno zbog organizacionog pitanja u partiji. Lenjin je organizaciono pitanje postavio kao političko pitanje. Partija se različito organizira ukoliko se ide na revolucionarni prevrat, a sasvim drugačije ukoliko se ona odriče revolucionarne uloge. Društvena uloga koju partija treba da odigra određuje njenu organizacionu strukturu i način djelovanja. Prema tome, razlaz menjševika i boljševika, oportunistički i revolucionarni ruskog radničkog pokreta, na sporu oko prijedloga člana 1. Statuta partije, nije u suštini bio sukob oko različitih koncepcija rješavanja organizacionog pitanja u užem smislu riječi. To je u stvari bio spor oko najznačajnijeg političkog pitanja, oko pitanja: da li ići na socijalističku revoluciju ili se zadržati u okvirima reformiranja buržoaskog poretka. Upravo zato, velika je Lenjinova zasluga što je na vrijeme uočio da formiranje revolucionarne partije, političke snage osposobljene da bude poluga revolucije, jeste značajnije i od jedinstva socijal-demokrata. Za razliku od mnogih drugih, inače istaknutih lidera evropskog radničkog pokreta, Lenjin je organizaciono pitanje postavio kao pitanje od prvorazrednog političkog značaja za uspjeh revolucije.

Lenjinova koncepcija partije ne znači da je partija trebala da fabricira revoluciju i sve njene sastavne elemente. Iako ona treba da priprema revoluciju, da ubrzava sazrijevanje svih njenih elemenata, partija je ne pravi u smislu blankističke urote, upravo zato što Lenjinova koncepcija partije pretpostavlja aktualnost revolucije. Ona je zamišljena kao centralizirana organizacija disciplinom prožetih profesionalnih revolucionara koja djeluje kao instrument klasne borbe u revolucionarnom vremenu. Zadatak revolucije odredio je sredstva za njeno izvršenje.

Revolucija je, dakle, proizašla kao posljedica djelovanja veoma širokih snaga klasne borbe. Teško je na ovom mjestu nabrajati kronološki datume i događaje na putu njene pobjede. Ali utoliko više, potrebno je istaći duboko demokratski karakter oktobarske revolucije. O njoj se nije samo glasalo u okviru Boljševičke partije. Lenjin je lično, kao i mnogi njegovi istomišljenici, uložio mnogo truda dok je sama njegova partija prihvatila ideju nužnosti neodgodivog oružanog ustanka. Mnogi su se i u okviru Centralnog komiteta boljševika opirali tome. Zanimljivo je da su neki od njih bili glavni oponenti ustanka, ali to ipak nije smetalo nikoga u Lenjinovoj partiji da ih, pošto su bili nadglasani, izaberu čak u politički biro koji je trebao da neposredno u ime partije politički rukovodi ustankom! Još je zanimljivija činjenica da odluku o ustanku ne

donosi samo Boljševička partija. Za vrijeme dvovlašća, neposredno uoči revolucije, kada su funkcije vlasti bile dobrim dijelom podijeljene između Privremene vlade i sovjeta, Petrogradski sovjet radničkih i vojničkih deputata, kojemu predsjedava Trocki, formira Vojno-revolucionarni komitet. Taj komitet igrao je ulogu generalnog štaba revolucije. Zanimljivo je da to tijelo, koje je neposredno komandiralo oružanim ustanom, za razliku od svih drugih revolucionarnih prevrata, nije bilo određeno od neke manje grupe urotnika već je bilo demokratski, otvoreno izabrano od jedne široke reprezentativne institucije kao što je bio Izvršni komitet Petrogradskog sovjeta.

Lenjinu i boljševicima su mnogi socijal-demokrati, reformisti, zamjerali nedemokraciju revolucije i prije i nakon što je već bila izvršena. Predbacivali su da je revolucija boljševika ustanak veoma malog broja ljudi, koji u njega ne mogu da uključe čitavu klasu, zato što je klasa nerazvijena, nedovoljno formirana. Zato je sovjetska država po njima diktatura grupe jakobinaca, a ne široka demokracija. To su bile teze kako ruskim menjševika tako i zapadno-evropskih revizionista. Bez namjere da se s njima polemizira, treba istaći samo činjenicu da je upravo kroz pobjedu Oktobra ruska radnička klasa dokazala svoju zrelost, zrelost za uspješno ostvarenje revolucije. Jer Oktobar je ipak bio njeno djelo. To, međutim, ne znači da relativna nerazvijenost ruske radničke klase nije predstavljala latentnu i otvorenu opasnost za daljnji razvitak socijalističke izgradnje. Taj problem upravo u vrijeme staljinizma prerast će u najveću prepreku daljnjeg socijalističkog razvitka, u birokratsku deformaciju.¹⁸ Upravo u nerazumijevanju te osnovne činjenice krije se čitava tragedija staljinizma.

II.

Oktobar 1917. godine nije značio samo početak sovjetske vlasti u Rusiji. On je ujedno bio signal koji je pozivao na jačanje radničkog pokreta u svijetu, on je crvenom krpom izazivao razjarenu reakciju kapitalista, on je postao simbol socijalizma, otjelotvorenje socijalističke izgradnje. Rusija je postala sinonim socijalizma, sinonim novog društvenog porетка. Svijet kao da se više nije dijelio na klase. Dijelio se na dvije grupe: na one koji su napadali i na one koji su branili prvu zemlju socijalizma.

Međunarodna reakcija osjećala se ugrožena baukom boljševizma. Na mladu sovjetsku državu napadali su sa svih strana. Na nju je nasrtala i njemačka vojska i poljska armija bijelih vojnika Pilsudskog. Engleske trupe iskrcavaju se u Murmansku, Vladivostoku, Bakuu. Japanski i američki intervencionisti napadaju sa Dalekog istoka. Pobuna čehoslovačkog korpusa u Sibiru. Francuzi se iskrcavaju u ArhangelSKU i Murmansku.

¹⁸ Lenjin sam o tome nije gajio nikakve iluzije i veoma jasno je pisao: »Isto tako bilo bi pogrešno izgubiti iz vida da će poslije pobjede proleterske revolucije, makar samo u jednoj od razvijenijih zemalja nastupiti, po svoj prilici, oštar prijelom, naime: Rusija će ubrzo poslije toga postati ne uzorna, nego opet zaostala u »sovjetskom« i socijalističkom smislu zemlja«. (Lenjin, Sabrana djela, IV rus. izd., tom 31, str. 5).

Stari carski generali Denjikin, Vrangel, Krasnov, Kolčak, Judenič vode kontrarevolucionarnu bjelogardijsku vojsku protiv sovjetske republike ohrabreni i pomagani od sila Antante. Dok se Crvena armija borila s intervencionistima i kontrarevolucijom, Oktobar je zatalasao radnike Evrope. Pobune, štrajkovi i demonstracije u nizu zemalja ugrožavali su buržoaske vlade i sprečavali ih da se jače angažiraju u ugušivanju sovjetske vlasti u Rusiji. Engleski radnici formiraju ligu »Dalje ruke od Rusije«, u Kielu mornari dižu ustanak i formiraju svoje sovjetе. Sovjeti se obrazuju u skoro svim većim njemačkim gradovima. Proglašuje se Bavarska sovjetska republika. U Mađarskoj Bela Kun predvodi Mađarsku sovjetsku republiku. Revolucionarni pokret radnika uspostavlja sovjetе i u Austriji. Dvadeset dana postojala je i Slovačka sovjetska republika. Metalški radnici u Italiji preuzimaju upravljanje tvornicama u svoje ruke. Radnički pokret se diferencira u odnosu na oportunističku politiku lidera Druge internacionale i kao rezultat toga dolazi do stvaranja komunističkih partija u nizu zemalja. Osniva se Treća komunistička internacionala koja objedinjuje akcije komunističkih partija i izgrađuje principe komunističkog pokreta. Svoj internacionalizam radnici cijelog svijeta ispoljavaju i skupljanjem Crvene pomoći za svoje drugove u Rusiji.

Oktobarska revolucija osjetila se i u našim krajevima. Ako i dalje fragmentarno nabrajamo, treba spomenuti ustanke mornara u Puli i Boki Kotorskoj, krvave demonstracije i crvene zastave u Zagrebu, štrajkove solidarnosti protiv intervencije u sovjetskoj Rusiji i sovjetskoj Mađarskoj. Komunistička partija Jugoslavije osvaja pedeset i devet parlamentarnih mandata na izborima za Ustavotvornu skupštinu i ostvaruje ogroman uspjeh na općinskim izborima. Postaje jedna od najmasovnijih komunističkih organizacija u Evropi sa preko 65.000 članova i sa sindikalnim pokretom koji okuplja više od 200.000 radnika.

Međutim, i pored ogromne podrške međunarodnog proletarijata sovjetskoj republici, podrške koja je pokazala jedan veoma visok stupanj proleterskog internacionalizma, ubrzo je došlo do ugušivanja svih značajnih akcija radničke klase na evropskom kontinentu. U Evropi je nastupio period reakcije. Ali sovjetska republika je i pored toga uspjela da izađe iz svoje prve i najteže krize. Strana intervencija i građanski rat završili su se porazom kontrarevolucije i triumfom Crvene armije. Boljševička vlast je usprkos svih udaraca ostala na nogama. Diktatura proletarijata je preživjela, ali će se veoma dugo na politici Sovjetskog Saveza osjećati tragovi tih teških prvih godina sovjetske vlasti. »Ratni komunizam« i četiri godine oružanih okršaja s kontrarevolucijom ostavilo je svoj trajan pečat. Socijalna i ekonomska kriza, koja je prethodila revoluciji bila je još više pojačana. Došlo je čak do deklasiranja radničke klase. Statistika je 1913. godine registrirala 2.600.000 radnika. U vrijeme revolucije broj pripadnika radničke klase opao je, računa se, za oko 100.000, a nakon građanskog rata klasa tvorničkih radnika smanjila se za još 1.400.000 pripadnika. Razorena privreda i glad postali su osnovni problemi. Takva je bila startna baza izgradnje socijalizma u Sovjetskom Savezu. Ako nerazvijenost zemlje nije bila prepreka izvršenja revolucije, postala je prepreka socijalističkoj izgradnji. To ne znači da je razvitak socijalizma bio onemogućen, ali svakako znači da je bitno otežan.

Najnapredniji društveni sistem u historiji trebalo je graditi u uvjetima zemlje koja još nije uopće završila razvitak prethodne epohe. U okviru socijalističkog društva trebalo je završiti sve one pozitivne procese koji su se u drugim razvijenim zemljama odigrali još u okviru kapitalističkog pokreta i istovremeno razvijati nove socijalističke odnose. Nije ni potrebno naglašavati proturječnost takve situacije. Ona je postavljala na dnevni red gigantske probleme koji su bili utoliko teži što nitko do tada nije uopće niti dolazio u priliku da ih rješava. Njihovo rješavanje postajalo je na taj način originalni doprinos sovjetskog socijalizma međunarodnom radničkom pokretu – bez obzira da li se tu radilo o pozitivnim ili negativnim solucijama.

Kao i nekada u pripremi revolucije, tako i tada kada je trebalo započeti izgradnju socijalističkog društva, došao je do izražaja ogromni Lenjinov teoretski smisao. Trebalo je u vrtlogu veoma teških prilika, u jednoj nadasve specifičnoj situaciji, iznalaziti rješenja koja će biti na liniji uzlaznog trenda socijalističkog razvitka.

Lenjina su optuživali s desna i lijeva. Desni oportunisti su mu zamjerali da je uveo diktaturu i ugušio bilo kakvu demokraciju. Lijevo radikalni elementi unutar komunističkog pokreta zamjerali su mu da je odlagao suštinske socijalističke mjere, da je taktizirao. Desni, s Kautskim na čelu, inzistirali su na demokraciji buržoaskog tipa. Lenjinov odgovor njima bio je potpuno jasan: Sovjetski Savez mora biti nova, socijalistička demokracija, demokracije za radničku klasu. Lenjin se nije ustručavao da direktno zakonski ukine izbornu pravu pripadnicima eksploatatorskih klasa i slojeva, da privilegira prilikom glasanja proletarijat i gradsko stanovništvo u odnosu na seljaštvo, da razjuri buržoaski orijentiranu konstituantu, da svu i isključivu vlast prenese na eksploatirane mase predstavljene u sovjetimima.

U sukobu s lijevim radikalizmom koji nije želio da uvidi specifičnost ruske situacije, koji se istrčavao ispred realnih mogućnosti, Lenjin je obrazlagao identičnost stava lijevih radikalista i desnih oportunističkih. Lijevo komunisti orijentirajući se na probleme koji su u dato vrijeme bili nesavladivi, odbijajući bilo kakav kompromis tokova socijalističkog razvitka s mjerama koje su pozajmljene iz kapitalizma, odbijali su na taj način raspravu o stvarnoj akciji, o akciji koja je realno moguća u konkretnim historijskim uvjetima. Zato nije ni malo slučajno da ih je Lenjin nazivao »lijevim oportunistima«, jer su oni kao i desni oportunisti, svjesno ili ne, odlagali odbijanjem bilo kakvih kompromisa stvarnu akciju, izbjegavali odlučujuće borbe za rješavanje realno sazrelih konkretnih problema izgradnje socijalizma.

Na ovom mjestu treba postaviti pitanje o značaju i stvarnom historijskom dijapazonu Lenjinove politike kompromisa, Lenjinove realne politike. Više puta su mnogi, dobronamjerno ili ne, postavljali pitanje o historijskim korijenima staljinizma kao pitanje: da li je Lenjinova real-politika omogućila izrastanje staljinističke deformacije? U odgovoru na to pitanje krije se suština staljinizma.

Lenjinova politika kompromisa razlikuje se bitno od Staljinove pragmatističke politike prije svega zato, što Lenjin nije nikada kompromise, odstupanja od socijalističkih principa diktirana potrebom određenog vre-

mena, proglašavao za socijalističke kreacije. Potpuno suprotno onome što mu se imputira, Lenjin nije nikada ruske specifičnosti uzdizao na rang općih zakonitosti socijalističkog razvitka. On je uvijek naglašavao da se u tim slučajevima radi o odstupanju od socijalističkih mjera, o koracima natrag koji će u idućoj etapi omogućiti korak naprijed. On nije nikada miješao taktiku sa strategijom. To se najbolje vidi iz jedne epizode u vezi s pitanjem o plaćama partijskih i sovjetskih funkcionera. Respektirajući iskustvo Pariske komune, Lenjin je smatrao da plaće svih funkcionera moraju biti na nivou prosječne nadnice kvalificiranog radnika. Smatrao je to, kao i Marx, najboljom mjerom koja onemogućuje birokratizam i karijerizam i koja omogućuje članovima partije da živeći u uslovima radnika puno bolje osjećaju njihove interese. Sam Lenjin odbijao je povećanje svoje plaće i suprotstavljao se povećanju primanja komunista uopće. Kada je morao da napusti taj princip, radi toga da bi materijalnom stimulacijom neposredno zainteresirao stručnjake, u prvom redu inteligenciju, za što bolji rad, on naglašava da je to odstupanje od socijalističkih načela, od načela Komune i dosljedno tome, da je to privremena taktička mjera koju treba ukinuti kada se promijene prilike koje su je diktirale.

Ili drugi, puno značajniji primjer. To je pitanje o izgradnji državnog aparata i neposrednoj socijalističkoj demokraciji. Poznato je da je uoči revolucije Lenjin pisao u svom poznatom radu »Država i revolucija« o potrebi stalnog širenja demokracije u socijalističkoj državi, o procesu odumiranja države i prenošenju funkcija upravljanja neposredno na radničku klasu, sa čime treba započeti odmah, od prvih dana socijalističkog poretka. On je pitanje stalnog razvitka demokracije postavio kao bitan faktor razvoja socijalističkih odnosa uopće, kao *conditio sine qua non* socijalizma. Pa ipak, sam je kasnije i na tom pitanju bio prisiljen da pravi kompromis. U čuvenoj diskusiji o sindikatima, koja je dobrim dijelom raspravljala o mogućnostima uvođenja radničkog samoupravljanja, Lenjin se između platforme radničke opozicije koja je bila za neposredno uvođenje radničkog samoupravljanja i etatističke platforme Trockoga riješio na kompromis. Lenjinova taktika bila je: državno upravljanje poduzećima, ali uz stalno odgajanje i pripremanje radničke klase za preuzimanje upravljanja u svoje ruke. Sindikati su trebali biti po Lenjinu za tu svrhu škola samoupravljanja i zaštitna organizacija koja će štiti interese radničke klase i od birokratiziranog aparata radničke države. Ali istovremeno, opredjeljujući se za kompromis između buržoaskog etatizma i socijalističkog samoupravljanja, Lenjin ističe historijsku ograničenost tog svog stava.¹⁹

¹⁹ Govoreći o uslovima koji omogućavaju prenošenje upravljanja čitavom privredom na radničku klasu, on kaže: . . . »ovaj uslov, kao ekonomski uslov, može se smatrati stvarno ispunjenim ne prije nego što udio sitnih proizvođača u industriji i zemljoradnji ostane manji od polovine u stanovništvu i narodnoj privredi . . .« (Lenjin, Sabrana djela, IV rus. izd., tom 32, str. 80).

Međutim, u vrijeme kada je Lenjin pisao ove redove, bilo je u Rusiji 85% seoskog stanovništva, a pored toga od ukupnog broja radnika, potencijalnih samoupravljača, 30 posto bilo je nepismenih. Lenjin je tražio kao ekonomski preduslov uvođenja samoupravljanja u Sovjetskoj Rusiji da sitnih robnih proizvođača bude manje od jedne polovine ukupnog stanovništva. Uzgred rečeno, približno taj omjer postojao je na primjer za vrijeme uvođenja samoupravljanja u Rusiji, a on postoji i danas u Sovjetskom Savezu.

Iduća osnovna razlika Lenjinovog i Staljinovog shvaćanja politike nalazi se u njihovom odnosu prema pitanju demokracije u radu partije i demokracije uopće. Ovom prilikom potpuno je suvišno isticati da je Lenjin, zahvaljujući sposobnosti da se teoretskim argumentima i praktičkim uspjesima bori sa onima koji su s njime polemizirali, uvijek smatrao da demokratski centralizam pretpostavlja polemiku i raznovrsne stavove. Sam Lenjin, istaknuti vođa ruskog i međunarodnog radničkog pokreta, puno je puta bio nadglasavan i u Centralnom komitetu Boljševičke partije ne samo prije nego i poslije revolucije. O tome govori i anegdota koja se pripisuje Staljinu koji je u vrijeme unutrašnjih diskusija o Brest-Litovskom miru, kažu, rekao: »Najvažniji je zadatak da se osigura Lenjinu sigurna većina u Centralnom komitetu...«. ²⁰

Suštinu Lenjinove revolucionarne realne politike definirao je najbolje on sam kada je rekao: »Mora se u svakom trenutku znati zahvatiti onu posebnu kariku lanca, koja se mora držati svim snagama da bi se uhvatio cijeli lanac i pripremio prelaz ka slijedećoj karici lanca...«. Međutim, kod Lenjina rješavanje konkretnih problema nikada nije značilo gubljenje iz vida cjeline historijskog kretanja.

Sasvim suprotno Lenjinu, Staljin je bio onaj koji od drveća nije vidio šumu. On je konkretne pragmatističke postupke uzdizao na nivo osnovnih zakonitosti socijalizma. Njegova svaka konkretna akcija, upravo zato jer nije posjedovao teoretsku snagu i praktične velike uspjehe kao Lenjin, morala se objašnjavati kao strategija čitavog radničkog pokreta, dok je u pravilu, u većini slučajeva bila običan mali taktički potez veoma često vezan samo za specifične ruske prilike. Takvo glorificiranje svakodnevnog pragmatizma kod Staljina bilo je omogućeno jednom birokratskom strukturom koja je, kao i svaka hijerarhija, bila vezana za mišljenje svojih vrhova. Staljin je doduše citatološki, verbalno održavao kontinuitet s Lenjinom, ali suštinski on se s njime razilazio čak i onda kada je istupao s istom politikom, jer ju je veoma često primjenjivao u drugim uslovima, u drugo vrijeme i na drugi način.

Ali suština staljinizma ne krije se u samom Staljinu. U tome je i sam naziv »kult ličnosti« pogrešan, ako se o njemu govori s marksističkih pozicija. Staljinizam je prije svega posljedica niskog ekonomskog i kulturnog nivoa startne baze izgradnje socijalizma u Sovjetskom Savezu, koja sa svojom prevladavajućom malograđanskom klasnom strukturom daje neminovno kao rezultat birokratsku deformaciju socijalističkog razvitka. Poteškoće koje su onemogućavale prenošenje vlasti neposredno na same radnike, značile su da će sve funkcije vlasti vršiti državni aparat. Otudenost vlasti od klase uvijek, a pogotovo u uvjetima niskog ekonomskog i kulturnog nivoa u zemlji, bez demokratskih tradicija, jeste najbolji medij za razvoj birokracije. Proces birokratizacije počeo je da se odvija još za vrijeme Lenjinova života, iako je on uviđao zakonitosti širenja birokracije. Lenjin se prvih godina oslanjao na inicijative radničke klase u kontroli poduzeća. Kasnije je svu pažnju posvećivao Radničko-se-

²⁰ Navodi je G. Lukács u svojim izvanrednim bilješkama o staljinizmu napisanim za talijanski časopis *Nuovi Argomenti* br. 57-58. iz 1962. godine. (Objavljeno kod nas: Görgy Lukács, *Pismo o staljinizmu*, Naše teme, br. 12/62. godine, str. 1098-1099).

ljačkoj inspekciji, u čijim organima su sjedili gradski i seoski proleter, partijci i vanpartijci, koji su imali za zadatak da osposobe što šire slojeve stanovništva za upravljanje, da uključuju sposobne radnike u rad sovjetskog aparata, da vrše kontrolu i da na taj način sprečavanju rast birokracije. Lenjin je znao da je rat s birokratizmom dug proces koji se može uspješno okončati jedino osposobljavanjem radničke klase za upravljanje i rastvaranje vlasti u društvenom samoupravljanju. Međutim, s Lenjinovom smrću birokraciji je bio omogućen nesmetan rast. Staljin je pustio da sve one inicijative masovnog društvenog upravljanja, nastale prvih godina sovjetske vlasti, postupno zakrčljaju ili je nukleuse samoupravljanja pretvarao u državne organe i privjesak državnog aparata. Staljin je u odnosu na pitanje o demokraciji bio potpuno na liniji Trockoga, tj. bio je etatista. Poznata je njegova teorija o kapitalističkom okruženju kojom je, u suprotnosti s klasicima marksizma, opravdavao odlaganje u nedogled proces odumiranja države i razvitak socijalističke neposredne demokracije. Njegov ustav iz 1936. godine značio je kraj procesa pretvaranja zajednice koja se razvijala kao sovjetska demokracija u sistem skoro klasične buržoaske države.

Dakle, birokratizam nije Staljinovo djelo, ali je on onaj koji protiv njegova širenja ništa nije poduzimao. Za razliku od Lenjina koji je pobjedu nad birokratizmom smatrao za vitalno pitanje socijalizma, Staljin je čitav problem svodio na pogrešan rad činovnika, na »kancelarštinu«. Dapače, Staljinove subjektivne karakteristike pospješile su širenje birokratizma. Dakle, nije »kult ličnosti« proizveo birokratsku deformaciju, već je, obrnuto, birokratizam proizveo kult ličnosti. U tom smislu, u smislu potreba birokracije, Staljin je upravo bio pravi čovjek na pravom mjestu. On je birokratsku hijerarhiju izgradio u piramidu na čijem se vrhu, kao i na vrhu svake birokratske hijerarhije, nalazio neograničeni autoritet. Međutim, to je bio autoritet čiji je glavni argument bila neograničena snaga birokratizirane mašinerije upravnog aparata. Taj vrhovni, ničim nespustavani Staljinov autoritet nije dozvoljavao bilo čije suprotstavljanje. On nije trpio diskusije. Svaka je diskusija, dapače svako samostalno mišljenje, bilo to u nauci, politici ili kulturi, kao i u katoličkoj crkvi diskusija o bogu, značilo je povredu božanskog autoriteta. Tako je Staljinovo mišljenje nužno postajalo sve više dogmatsko jer nije imao priliku da sa bilo kime konfrontira svoje stavove. I na taj način je svaka Staljinova pogreška automatski postajala pogreška partije i države. Budući da je Staljin Lenjinovu Treću internacionalu uklopio u svoju birokratsku piramidu i pretvorio je u transmisiju sovjetskog ministarstva vanjskih poslova, svaka Staljinova pogreška postajala je automatski i pogreška međunarodnog komunističkog pokreta.

Apsolutni voluntarizam došao je do vrhunca u likvidaciji čitavog niza istaknutih komunista u čuvenim čistkama. Svjesno ili nesvjesno Staljinu je pošlo za rukom da likvidira skoro svakoga za koga je mislio da bi i malo mogao da ga ugrozi u njegovoj svemoći.²¹

²¹ Mnogobrojni su primjeri njegovog samodržavlja. Karakteristična je njegova izjava koja se odnosi na djelovanje zakona vrijednosti u socijalističkoj privredi. Staljin je smatrao da dirigiranje privredom od strane države znači potpuno ukidanje djelovanja zakona vrijednosti u socijalističkoj ekonomici. Uostalom, to još uvijek danas, pa i kod nas, mnogi misle. Odluka sovjetske vlade je ekonomski zakon

U međunarodnoj politici takav voluntarizam prouzrokovao je čitav niz grešaka, ne samo u Staljinovo vrijeme nego i kasnije. Inercija Staljinovog dogmatizma osjećala se naročito još dugo kod ocjene političkog karaktera narodnooslobodilačkih i protukolonijalnih pokreta u zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike. Kao što su nekada desni oportunisti čekali razvitak radničke klase u Rusiji i proricali neuspjeh socijalističke revolucije zbog niskog stupnja razvitka proletarijata, tako je staljinska politika uzaludno očekivala da se svi socijalistički prevrati obave po šemi oktobarske revolucije. Uzaludno je tražila klasičnu radničku klasu u nerazvijenim kolonijalnim zemljama, oduševljavala se bilo kakvim značajnim potezima komunističkih partija tih zemalja, dok su joj u isto vrijeme izvan pažnje ostajali moćni narodni antikolonijalni pokreti. Oni su tada bili ocjenjivani ili kao buržoasko-demokratske tendencije ili kao avanturizmi koji, budući da pokret ne vode baš komunisti, nemaju nikakvog izgleda na uspjeh. U isto vrijeme komunisti tih zemalja čekali su revolucionarnu situaciju po unaprijed propisanoj shemi. Karakterističan primjer inercije takve politike jesu kubanska i alžirska revolucija. Komunističke partije Kube i Alžira stajale su po strani, nisu se miješale u razračunavanje demokratske nacionalne buržoazije, kako su oni to ocjenjivali, s kolonijalnim i antinarodnim režimima.²²

Staljinistički voluntarizam nije poznavao nijanse i samostalna mišljenja. Vrijedio je princip: tko nije s nama, taj je protiv nas. Zaboravljalo se na učenje Marxa i Lenjina da komunisti trebaju da uvijek između dvije političke orijentacije potpomažu onu koja stoji više lijevo. Kod Staljina je bilo obrnuto. Njemu su veći neprijatelji bili komunisti sa svojim vlastitim mišljenjem od socijal-demokrata; socijal-demokrati bili su mu opasniji od buržoaskih političkih partija, i tako dalje u istom smislu.

Birokratski dogmatizam, krajnji voluntarizam i centralizacija rukovođenja sovjetskim i svjetskim komunističkim pokretom praćena nizom grešaka na polju unutrašnje i vanjske politike – to je bilo stanje u periodu staljinizma. Zbog toga svega staljinizam se ne može smatrati uzornom shemom socijalističkog društva, kako to zlobno interpretiraju zapadni politički komentatori. Ali i pored toga staljinističku deformaciju socijalizma ne smije se ocjenjivati niti kao potpuni krah socijalističke politike u Sovjetskom Savezu. To je, istina, bila bolna i teška faza njegovog razvitka, ali to je ipak bila etapa koja je, makar da je razvoj uslijed pogrešaka bio usporen, omogućila i stvorila preduvjete vlastite negacije. Ekonomski i kulturni razvitak sovjetskog društva stvorio je sam pretpostavke politike destaljinizacije. Dvadeseti i Dvadeset i drugi kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza inaugurirali su novu politiku. Na dnevni red ponovo su postavljena pitanja demokratizacije i uvođenja samo-

— smatrao je on. Budući da je on sam presuđivao šta će biti odluka sovjetske vlade, to je značilo da je Staljinova volja — ekonomski zakon. Kako to nevjerojatno podsjeća na onu poznatu izjavu Luja XIV: »Država to sam ja!«.

²² A kada su nakon prilično dugo vremena uvidjeli pravi karakter tih pokreta, smatrali su da je logično da oni i pored svoje pasivnosti u revoluciji kasnije treba da postanu odlučujući faktor vlasti.

upravljanja, ispravljanja pogrešaka Staljinove politike u svim sferama: od ekonomije do kulture, od unutrašnje do vanjske politike, uključujući tu i odnose u međunarodnom radničkom pokretu.

Na ovom mjestu potrebno je istaći da je usprkos svim teškoćama, generalno uzevši, Sovjetski Savez u skoro svim sferama ostvario — do danas — ogromne uspjehe. Pri toj ocjeni treba u prvom redu uzeti u obzir onu tešku polaznu situaciju od koje je počela izgradnja socijalizma 1917. godine. A osim toga, treba reći da neka ostvarenja nisu veliki uspjesi samo ako se uspoređi Sovjetski Savez s nekadašnjom carskom i buržoaskom Rusijom, već da je u nekim područjima ekonomije i kulture to zemlja koja se nalazi na vrhu ili pri vrhu i u internacionalnim razmjerima.

III

Ako govorimo o kontinuitetu Oktobra s njegovog suvremenog aspekta, onda je taj kontinuitet predstavljen u svakom uzlaznom trendu borbe za socijalizam u čitavom svijetu. Ako na taj način govorimo o Jugoslaviji, onda se naš prilog oktobarskoj revoluciji ne može svesti na onih trideset hiljada ljudi iz naših krajeva koji su se neposredno borili za njenu pobjedu. Ako je kontinuitet Oktobra otjelotvoren u kontinuitetu razvijanja socijalističkih društvenih odnosa, onda je prilog jugoslavenskih komunista značajan i višestruk.

Ne treba zaboraviti da je Komunistička partija Jugoslavije prva pružila otpor staljinizmu i prva organizirano podvrgla kritici staljinističku politiku u svim područjima.

Umjesto centralizma u međunarodnom radničkom pokretu, koji je samo u određenim fazama okupljanja bio koristan, jugoslavenska komunistička partija afirmirala je nezavisnu politiku pojedinih partija i, umjesto načela starijeg brata, otvorila proces uspostavljanja ravnopravnih odnosa u saradnji komunističkih partija.

Jugoslavenski komunisti ponovno su oživjeli ideju odumiranja države i teoretski i u praksi uvođenjem društvenog samoupravljanja. Ponovo se zahvaljujući tome afirmirala ideja o neraskidivoj povezanosti stalne demokratizacije socijalističkog društva i progresa razvijanja socijalističkih odnosa uopće.

U ekonomiji Jugoslavija je otvorila proces rušenja staljinskih dogmi o ukidanju djelovanja zakona vrijednosti u socijalističkoj privredi i dogmatski shvaćenog planiranja kao centraliziranog dirigiranja države neposredno svim ekonomskim procesima. Privredna reforma se na taj način nadovezuje na Lenjinovu Novu ekonomsku politiku, koja nije bila ono za što ju je Staljin okvalificirao, već u prvom redu pokušaj uspostavljanja socijalističke privrede na bazi respektiranja djelovanja ekonomskih zakona.²³

I dalje, reorganizacija Saveza komunista Jugoslavije znači pokušaj prilagođavanja rada partije društvu u kojem se izgrađuju samoupravni odnosi. Njen osnovni princip je Lenjinovo načelo determiniranja orga-

²³ Vidi opširnije o takvoj interpretaciji NEP-a: G. S. Lisičkin, Plan i tržište, »Ekonomika«, Moskva, 1966. god.

nizacionog pitanja u partiji društvenom ulogom koju politička avangarda radničke klase treba da ostvari. Kao što je nekada taj princip tražio da se pred aktualnošću revolucije partija organizira za oružanu borbu, tako danas prisutnost samoupravljanja traži organizacionu strukturu partije koja će omogućiti daljnji razvoj samoupravnih odnosa. I u prvoj i u drugoj etapi naša partija respektirala je u tom pogledu Lenjinova iskustva.

U međunarodnoj politici Jugoslavija je ponovno oživjela Lenjinovu ideju o mogućnosti mirne koegzistencije država sa različitim političkim sistemima. Umjesto hladnog rata i blokovske politike predložena je mirna i aktivna koegzistencija koja je omogućila nevjerovatno velik razmah oslobodilačkih pokreta, u većini slučajeva nadahnutih prije ili kasnije socijalističkom inspiracijom.

I konačno, i u afirmaciji ideje socijalizma kao svjetskog procesa, nalazi se velik udio napora jugoslavenskih komunista. Jer ne treba zaboraviti da svaki oblik borbe sa svjetskim kapitalom, afirmira ideju socijalizma. Socijalizam se ne postiže učlanjivanjem u lager socijalističkih zemalja, već veoma različitim načinima. Skoro svaki socijalistički pokret nosi svoj originalni karakter determiniran specifičnim uvjetima borbe za socijalizam u svakoj pojedinoj zemlji. Kao što je oktobarska revolucija bila originalno rješenje ruske radničke klase, tako su to bile i jugoslavenska, kineska, kubanska, alžirska i sve druge. Socijalizam kao svjetski proces jeste sinonim borbe protiv vlasti kapitala. Ona se odvija i unutar kapitalističkog sistema, a posebna uloga pripada danas oslobodilačkim pokretima kolonijalnih i polukolonijalnih naroda. Latinska Amerika, Azija i Afrika već samim rušenjem sistema kolonijalne i neokolonijske politike znače sužavanje sfere djelovanja svjetskog kapitala. Veoma brzo se pokazalo da bilo kakva radikalizacija borbe za slobodu nedvosmisleno vodi narodnooslobodilačke pokrete na putove izgradnje socijalističkog društva. Zato se i antiratne demonstracije u Washingtonu, otpor arapskih zemalja izraelskoj agresiji, gerila Ernesta Gevare, borba u Vijetnamu, kao i razvitak demokracije u socijalističkim zemljama slijevaju u jedinstveni proces svjetskog socijalizma.

Danas se više Sovjetski Savez ne nalazi u kapitalističkom okruženju, već je okružen svijetom u kojem socijalističke tendencije probijaju kroz najmanju pukotinu kapitalističkog sistema u raspadanju.

Oktobarska revolucija u toj borbi za socijalizam ostaje trajna inspiracija. Ona nije poziv na shematsku primjenu njenih iskustava, jer je i sama bila nedogmatska kreacija koja je opće zakone socijalizma osmislila i realizirala u veoma specifičnim uvjetima. Ona je zato bila i ostaje poziv na stvaralačko razvijanje marksističkih ideja i socijalističkih odnosa. U tome se i sastoji kontinuitet Oktobra u suvremenom svjetskom socijalizmu danas, pedeset godina poslije 7. novembra 1917. godine. Jer, kontinuitet Oktobra i nije ništa drugo nego kontinuitet borbe za socijalizam. Od prvih radničkih društava do danas, kada se socijalizam ispoljava kao svjetski proces, to je bio i ostaje jedinstveni pokret za oslobođenje radničke klase – integralan bilo da se gleda s historijskog ili internacionalnog aspekta.

SUMMARY

CONTINUITY OF A REVOLUTION

Because of the specific character of the Russian conditions people used to view upon the October Revolution out of the context of struggle of the workers' movement and out of the frame of movement of the socialist thought in the world relations. Meanwhile, although the Revolution of 1917 essentially represented the realization of ideas of socialism in very specific conditions, its value was nothing less also as a step forward towards the realization of the world socialist revolution and as a contribution to the further development of the Marxist political theory. In this sense the author tried to show the continuity of the October Revolution and of the struggle of the workers' class in the world relations in its practical and theoretical aspect. The result of such an approach is the appearance of the Russian Revolution as a logical result of the development of capitalism as a world process. Therefore it in fact confirms by its appearance all fundamental propositions of Marxian theory. It is quite a mistake to make conclusion out of Marxian propositions that according to his theory the socialist revolution is to be expected exclusively in the first place in the most advanced capitalist countries and confront it with the existed praxis of socialist revolutions which, as a rule, appeared just in under-developed countries. Marx, on the contrary, looked upon capitalism as the world system. The conclusion is that its further development can be impossible in any part of the world capitalist system. Some explicit attitudes of Marx himself tell us about that phenomenon. He himself expected revolution in the west of Europe, and later on he discussed about chances of the appearance of the socialist overthrow in Russia.

In the frame of such a context the October Revolution appears as a part of the process of the world socialist revolution which is not to be understood as a synchronous act, but as a series of national revolutions. And the continuity of the revolution of 1917 just consists in that phenomenon, as well as its existing in the contemporary socialism as a world process, which has been, as it still is, a unique movement for the liberation of the working class. Therefore all solutions of the October Revolution and the world society in their rising trend of socialist development represent a contribution to the struggle of the international proletariat although they by themselves were originally acomodated to the specific Russian conditions.

(Translated by S. Paleček)